

Hana Mirvaldová

Kronika o Bruncvíkovi z hlediska folklórní pohádky

Práce, zabývající se rytířskými skladbami středověku, poukazují často na kontakty s folklórními pohádkami. Málokdy však přesáhne výklad těchto vztahů konstatování o podobných fabulačních postupech, shodném akcentování děje a postav hrdinů, obdobrodružné až fantastické atmosféře obou druhů vyprávění. Vnější shody bývají hlavním kritériem také při hodnocení zpětného vztahu - přejímání lidovou slovesností z literatury. Z takového pohledu se jeví celý koloběh látek mezi folklórem a literární oblastí poněkud zjednodušeně. Zakrývá v procesu přejímání dynamiku a napětí, které vznikají tím, že při vzájemných vztazích mezi literaturou a folklórem dochází ke střetnutí dvou různých životních postojů, způsobů myšlení a estetických principů, dvou různých uměleckých i etických struktur.

Projevy a působení těchto jevů se pokouší sledovat rozbor vztahů mezi Kronikou o Bruncvíkovi a folklórní slovesností.

Základem Kroniky o Bruncvíkovi je látka o rytíři se lvem, hojně rozšířená v západní středověké Evropě. V diptychovém spojení s Kronikou o Štilfrídovi dosataha v Čechách na konci 14. nebo na začátku 15. století podobu erbovní pověsti zaměřené k oslavě panovnického rodu, k projevům vlastenectví i k určitým dobovým filozofickým názorům. Dochované rukopisy a tisky neznačují oblibu obou skladeb, které procházely vývojem české zábavné prózy od doby předbělohorské až do druhé poloviny minulého století. Zvláště text Kroniky o Bruncvíkovi se stal významnou částí kmenového repertoáru knížek lidového čtení a nejspíše odtud pronikl a ž do lidové vypravěčské tradice.

Ze srovnání literárních textů Kroniky o Bruncvíkovi vyplývá, že už od konce 17. století a dále hlavně ve století 18. a 19. se vyhranilo několik verzí, které se odlišují od nejstarší dochované rukopisné verze A. Rozdíly se projevují nejen v jazyce a stylu, nýbrž i motivicky a ideově. Změny tohoto charakteru vedou vesměs k zdůraznění pohádkových prvků a k jistému odklonu od středověce rytířského pojetí sklady. Dílo se stává ideově i výrazově neutrálnější a sbližuje se tak víc s proměnlivými literárními nároky a s čtenářským vkusem širších lidových vrstev. Vyvrcholením tohoto procesu je vznik lidových pohádek na téma látky o Bruncvíkovi.¹ Zaznamenány byly na konci 19. století a jejich soupis uvádí V. Tille v Soupisu českých pohádek.

Čtenářská obliba, životaschopnost a adaptabilita i pro folklórní prostředí nasvědčují tomu, že struktura Kroniky o Bruncvíkovi obsahuje některé zcela specifické

vlastnosti, které jsou v jiných skladbách podobného žánru zastoupeny v menší míře (srov. látky o Dionidovi, Meluzíně, Fortunátovi a jejich zpracování v knížkách lidového čtení). Přítomnost pohádkových prvků má přitom nepochybně rozhodující úlohu.

Cílem následující úvahy a textového rozboru je zjistit, jak se lidová pohádková tradice podílela na formování Kroniky o Bruncvíkovi a jak ve struktuře textu působí formální postupy žánru lidové slovesnosti (např. zda se jedná o atributivní prvky nebo o hlubší fabulační a kompoziční závislost). Použití stejného hlediska a metody při hodnocení záznamů lidových pohádek by mělo prokázat charakter závislosti mezi literární podobou Kroniky o Bruncvíkovi a jejím folklórním zpracováním.

Sledování všech verzí Kroniky o Bruncvíkovi a jejich srovnání s odvozenými lidovými pohádkami z hlediska pohádkové osnovy přivádí k předpokladu o shodném východisku základních vypravěčských postupů a motivů, uplatněných v Kronice o Bruncvíkovi. Fabulační, motivické i jiné shody mezi pohádkami a literárními verzemi dávají už na první pohled tušit, že je nelze uspokojivě vysvětlit a určit jen všeobecně rozšířeným poukazem na čerpání lidové tradice z literatury.

V lidovém podání dostala látka o rytíři se lvem formu kouzelné pohádky. Podobné prvky prostupují i textem Kroniky o Bruncvíkovi. Zde se však střetávají s literárními postupy (alegorie, ideologicky zaměřené motivy, popisy atd.) a stávají se součástí složité skladby díla, které je

tvořeno s individuálním záměrem určitého estetického a ideového působení. Pohádkový základ skladby se tím poněkud tlumí a místy i zatemňuje.

Souvislosti v dějových postupech, některých motivech, postavách apod. nezi pohádkami o Bruncvíkovi a Kronikou neplynou jen ze společné látky. Pod těmito vnějšími podobnostmi, tradičním látkoslovím označovanými jako varianty syžetu, je patrná shoda v základní osnově vyprávění, abstrahované od konkrétního obsahu. V struktuře všech textů, zachycující látku o Bruncvíkovi, se tak vyčleňuje jedna část, která tvoří základní schema ustálených, málo pozměňovaných postupu - a druhá část konkrétních, individuálně proměnitelných a proměňovaných obsahů v intencích, které udává normativní první část. Pro zkoumání vztahů mezi kronikou o Bruncvíkovi a pohádkami vede toto zjištění k nutnosti přesně určit onu první obecnou část, a to jak v literární verzi, tak v lidovém podání.

Jev, který zjišťujeme v případě podání bruncvíkovské látky, totiž existenci složky obecné a individuální, sleduje P. Bogatyrev v článku Folklór jako zvláštní forma tvorby. Vychází přitom z analogie se Saussurovým rozdělením jazyka na "individuální, partikulární mluvní akt - ^{parole} parole a na "souhrn konvencí přijatých určitým společenstvím k zajištění srozumitelnosti - langue." U folklórní tvorby kladde zvláštní důraz na tu její složku, kterou si lidové kolektivum osvojilo jako závaznou uměleckou metodu a ustálené výrazové formy. Tato složka představuje folklórní langue, Udává ho samo lidové prostředí tím, že v něm mohou obstat

jen ty umělecké formy, pro společnost aktuálními funkcemi a taková individuální tvorba, která se daným normám a funkcím podřídí. V tomto pojetí folklórní tvorby se parole projevuje vlastně jen při objektivizaci určitého díla například přednesem, který obsahuje individuální odchylky od jiných přednášečů. Snaha folklórního tvůrce naplnit ustálené umělecké konvence svého společenství a potlačit přitom ty individuální projevy, které by daný rámec překračovaly, odlišuje oblast folklórní tvorby od literární: "Podstatný rozdíl mezi folklórem a literaturou je v tom, že pro folklór je specifické zaměření na langue, pro literaturu na parole", (str. 40).

Tento zásadní rozdíl také se projevuje v inspiračních vztazích mezi literaturou a folklórem. Folklór klade na literární import stejné požadavky jako na tvorbu svého vlastního autora. To znamená, že dílo může být přijato jen v případě, že je schopno naplnit kolektivní normy. U literárního díla dochází přitom k jeho vnitřní proměně: "Ustálené literární formy se stávají po přenesení do folklóru látkou, která podléhá transformaci. Na pozadí jiného poetického okolí, jiné tradice a jiného vztahu k uměleckým hodnotám je dílo novým způsobem interpretováno a ani na formální inventář, který se na první pohled zdá být při přejímání zachován, nelze pohlížet jako na identický" (st.42). Ze ztotožnění folklórního díla s určitým langue vyplývá, že při zkoumání vývoje textu, který sahá svými kořeny k oblasti folklórní slovesnosti, je třeba vycházet od schématu ustálených tvůrčích postupů. Otázka po konkrétní podobě

pramene nebo bezprostředního východiska textu je z tohoto hlediska vedlejší, protože je položena z pozice literární oblasti, která je zaměřena právě na konkrétní, individuální podobu díla - parole. Látka o rytíři se lvem je všeobecně rozšířeným literárním majetkem evropského středověku.

V základní osnově tohoto vyprávění, v tom, co se děje s hrdinou a v jakých dějových souvislostech, se projevuje langue tohoto díla. Pokusíme se jej rekonstruovat jako předpokládaný mode, nikolu jako konkrétní historický fakt.

Bogatyřevova charakteristika folklórní tvorby nachází překvapivě přesné potvrzení v Proppově Morfologii pohádky.³ Proppova formální analýza odhalila ve vypravěčských postupech kouzelné pohádky elementární části, které mají pro další rozvíjení děje zcela určitou funkci. Propp se dostává rozbořením folklórního materiálu až k řadě několika stále se opakujících funkcí, které tvoří základní téma kouzelné pohádky. Připomeňme z nich alespoň ty, které budeme sledovat při rozboru Kroniky o Bruncvíkovi (verze A) a v zápisech lidových pohádek.

Základní funkcí a hlavním dějovým impulsem kouzelné pohádky je "škůdcovství" označené A (drak unese dívku) nebo jeho ekvivalent "nedostatek", značený a (hrdina si hledá nevěstu, čarovný předmět apod.). Dále se hrdina dovídá o neštěstí způsobeném škůdcem, (B), rozhoduje se k protiakti (C) a odchází do světa(↓). Tím se uzavírá expozice pohádky. Následuje akce, v níž má úlohu dárce (D), který hrdinu podrobuje zkoušce (E). Například hrdina prokazuje starci určitou službu a za odměnu získává kouzelný prostředek nebo

slib pomoci(f). Potom obvykle následuje přemístění hrdiny (G) na místo, kde se nalézá hledaný předmět nebo osoba. Vyvrcholením akce je hrdinův boj se škůdcem (H), vítězství (I) a likvidace počátečního škůdcovství nebo nedostatku (K). Většina pohádek tím však nekončí. Vyprávění pokračuje další řadou funkcí, kterou zahajuje hrdinův návrat (↑), často spojený s pronásledováním (Pr) a záchranou (Rs). Před dovršením poslední funkce, kterou je odměna nejčastěji ve formě nevěsty nebo bohatství (w), vytváří se většinou nová situace s ústředním motivem škůdcovství, které hrdinu nutí k novým akcím a analogickým sledem funkcí, jako v předcházející části (např. bratři odeberou hrdinovi kořist, zabijí ho apod). V této sérii funkcí vyniká role nepravého hrdiny (L - hrdinovi bratři), těžké úlohy, kterým je hrdina podroben (M) a jejich splnění (N). Teprve pak, když je hrdina poznán, škůdce potrestán, pohádka končí už zmíněnou funkcí odměny (w).

Podle Proppa obsahuje většina kouzelných pohádek dva nebo i více dějových celků s ústřední funkcí škůdcovství (A-a) označovaných jako pohádkové sledy. Lze říci, že kolikrát se ve vyprávění pohádky objeví některý z typů škůdcovství, z tolika sledů se pohádka skládá, protože funkce A-a vždy vyvolává kanonizovanou řadu zcela určitých funkcí. V případě nejistoty, jako funkci určité části děje přiřadit, je vodítkem následná funkce. Například rozlišení hrdinových zkoušek dárce a zkoušek spojených s těžkou úlohou záleží v tom, že v prvním případě následuje získání kouzelného prostředku, druhý vede přímo k získání nevěsty. Přesto někdy nelze určit funkci jednoznačně.

Některé asimilovaly nebo nabyly dvojího významu, Tyto případy je nejlépe objasnit na konkrétním textu, stejně jako některé speciální části Proppovy teorie.

V úvodních řádcích kronika o Bruncvíkovi se podává hrdinova charakteristika zdůrazňující jeho rytířské etnosti. Od 13. řádky Bruncvík v obšírné řeči zdůvodňuje úmysl dobýt do svého znaku lva namísto orla, zděděného po otci Štilfrídovi. Zde začíná klíčová funkce nedostatku a Bruncvík oznamuje své ženě Neoméni, že odjede do světa (B), předává jí svůj prsten jako znamení (J) a s družinou odjíždí. (↓) Po delším putování po souši a posléze po moři přistane na ostrově Zelator u Akštahnové hory, od které nelze odpolout. Po třech letech zbude na ostrově Bruncvík jen se starým sluhou Baládem. Ten mu radí, jak se z ostrova dostat pomocí ptáka Noha, který z ostrova odnáší mršiny. Bruncvík návrh přijímá, nechává se zašít do koňské kůže a pták Noh jej odnáší. Motiv Baláda a jeho rada je pravděpodobně v oslabené formě zbytek funkce dárce-pomocníka (D, E, F), který hrdinovi pomáhá k přemístění (G)⁴. Bruncvík pobije mláďata ptáka Noha a bloudí po horách, až uvidí lva, zápasícího se saň. Rozhodne se pomoci lvu a ubije saň (funkce setkání s dárce D a hrdinova reakce E). Lev se k němu připojí (získání pomocníka F) a zároveň předběžná likvidace počátečního nedostatku (K). Tím se v pohádkové osnově uzavírá první část I. sledu, jehož tématem je (z hlediska morfologického členění) získání pomocníka nadpřirozené síly. Přehled funkcí I. sledu: a, B, J, ↓ - D, E, F, G - D, E, F (K)

Epizoda: Bruncvík se lva bojí, snaží se mu utéci, ale lev jde stále za ním. Vyleze na strom, po třech dnech spadne, lev ho léčí a krmí, Bruncvík poznává jeho věrnost.

Po tříletém bloudění Bruncvík uvidí v moři hrad a chce se k němu dosta. Staví vor, snaží se lvovi ujet, ale ten ho dohoní. Po mnoha nesnázích doplují společně k hradu, obklopeném mořskými obludami. Král Olibrius nechce Bruncvíka z ostrova pustit. Svoluje k tomu jen pod podmínkou, že osvobodí jeho dceru Afriku, zajatou drakem Baziliškem. - V jednání krále Olibria se naznačuje později projevená funkce škůdcovství (typ věznění - A), nyní ještě potlačená funkcí o sdělení neštěstí (A,B). Bruncvík chce Afriku vysvobodit (C) a odchází se lvem na Baziliškův hrad (↓). Následuje podrobný popis příšer, které střeží hrad a s nimiž se Bruncvík potáká (hyperbolizace následné funkce boje se škůdcem). Setkává se s Afrikou, která zkouší pravost jeho úmyslu osvobodit ji a dává mu prsten s kouzelnou silou. Zde se jedná o tupickou asimilaci funkcí postižené osoby s osobou dárce (D,E,F). Tato funkce je hluchá, protože v dalším ději se vůbec neuplatňuje. Boj s Baziliškem (velice hyperbolicky podaný) vede Bruncvík jen s pomocí lva (H,I,K). Olibrius dává za odměnu Bruncvíkovi Afriku. Tím je naplněn II. pohádkový sled.

Přehled funkcí II. sledu (a). B, C, ↓ D,E,F - H,I,K - w
Bruncvík touží vrátit se domů, zde je vlastně vězněn (motivuje se nové škůdcovství A). Náhodou najde ve sklepe starý meč a vymění ho za svůj. Afrika mu vysvětluje čarovnou moc meče (zbytek série funkcí dárce a získání kouzelného

prostředku -D, E, F). Bruncvík zkouší meč na obludách a posléze setne hlavu králi a všem nestvůrám, včetně Afriky. (Transformace boje se škůdcem a částečná likvidace počátečního neštěstí -H, I, K). Bruncvík se lvem odplouvá a dostává se na ostrov Tripartita, kde žijí ďábelští Asmodeové, kteří nechtějí Bruncvíka pustit. Tato epizoda je z funkčního hlediska paralelou věznění Bruncvíka králem Olibriem. I zde se Bruncvík osvobozuje pomocí meče (A^2 -H, I, K). V dalším putování přichází na ostrov Astriolů, kteří mu rovněž vyhrožují uvězněním (A^3). Bruncvík se brání, astriolus se ho snaží zabít. Bruncvík projeví moc svého meče a vládce ostrova mu slibuje propuštění a převezení domů - Bruncvíkovu reakci a následek jeho jednání v dalším ději je třeba hodnotit jako hrdinovo setkání s nepřátelským dárce (D, E), od něhož si násilím vynutí pomoc při cestě domů (F, G). Uskutečňuje se návrat, který je současně také likvidací opakovaného škůdcovství ve formě pokusů o uvěznění (k).

Přehled funkcí III. sledu: A^1 , (D, E, F) - (H, I), K,

A^2 -H, K - A^3 , -D, E, F, - G -K

Závěr je dokončením prvního sledu. Bruncvík se lvem přichází na svůj hrad v přestrojení (O). Objevuje se nepravý hrdina v podobě ženicha jeho ženy Neoménie (L). Neoménie se pomocí znamení dovídá o Bruncvíkovi a zapuzuje ženicha (Q -Ex). Ten Bruncvíka pronásleduje a Bruncvík ho zabíjí (u). Shledává se s ženou a dává malovat do znaku lva (K - w). Zde končí pohádková osnova skladby i vlastní děj, protože závěr je pouze obecným popisem dalšího Bruncvíkova panování jako naplnění křesťanského a náboženského tytíře.

hrdina, stejně jako jsou hyperbolizované situace, do nichž se dostává a jejich časový a prostorový rozměr: Bruncvíkovo bloudění pustinou se počítá na léta, nestvůry s kterými se potýká, jsou zveličovány do fantastických podob a byt s nimi je vždy neuvěřitelně těžký. Hrdina se pohybuje v jakémsi černobílém prostoru, prostého téměř všech, i pro pohádku obvyklých reálií (krajina, kterou bloudí, jsou pusté hory, jindy se plaví devět dní ve tmě mezi horami atd.). Místa, do nichž se dostává, jsou bájná, stejně jako jejich obyvatelé. Těmto bytostem, Bruncvíkovým zápasům a cestám jsou věnovány rozsáhlé a detailní popisy vkládané mezi jednotlivé funkce pohádkové osnovy. Výkladem těchto rysů Kroniky o Bruncvíkovi z hlediska alegorie se zabývá článek J. Kolára⁵. Dochází se v něm k závěru, že podle pravidel středověké alegorie a podle způsobu použití alegorických prvků v díle, ukazují významy fantastických bytostí, situací a míst ke kosmologickým a dobovým geografickým představám. Tyto alegorické obrazy pomáhají vytvářet kód k obecné ideové interpretaci Bruncvíkova dobrodružství jako vítězného boje mezi nepoznanými přírodními silami hrdinou, který jejich přemožením naplňuje ideál středověkého rytíře.

Ve fabulačním schematu Kroniky o Bruncvíkovi připojuje se tato literární složka textu (s dominantní parole) k folklórní osnově (langue) jako její paralela, znásobující a zveličující situace a motivy dané už v pohádkové osnově. Spojení těchto dvou linií je však skoro intaktní, nezanechává stopy vzájemného inspiračního střetnutí a prolnutí, z něhož by vznikl nový tvar. Naopak, folklórní půdorys

skladby zůstává literárním parole ve své podstatě nedotčen a poskytuje prostor a oporu jeho plné realizaci. Hlubší vnitřní nespojenost těchto dvou uměleckých oblastí je v textu patrná na několika místech.

Bruncvíkův charakter se projevuje na jedné straně jako charakter pohádkového hrdiny (jeho atributy patří v kouzelné pohádce ke konstantním prvkům) a v této podobě naplňuje funkci vítězného hrdiny, který získá za odměnu nevěstu. Naproti tomu staví stejná situace Bruncvíka-rytíře do těžkého dilematu bigamie nebo záhuby. Fabulační řešení tohoto konfliktu působí rozporuplně, umělecky nepřesvědčivě a už docela se vymyká zákonitostem kouzelné pohádky tím, že vrcholová funkce jednoho sledu (odměna) je v dalším sledu změněna ve funkci škůdcovství (věznění). Z hlediska Bruncvíkova rytířského charakteru je stejně povážlivé zahubení jeho ženy Afriky. Folklórní pohádka však takový čin staví do úplně jiného světla: k zabití Afriky dochází v rámci uzavřeného pohádkového sledu, jehož tématem je Bruncvíkovo vysvobození pomocí čarovného meče. Pro vnímatele byl tento folklórní stereotyp patrně silnější než literární rytířství. Drobným, ale výmluvným detailem o mechanických výpujkách z folklórní pohádky je i motiv v II. sledu při osvobozování Afriky. Dívka zde vystupuje také v roli zkoušejícího dárce a Bruncvík od ní dostává posilující prsten, kterého však při boji s drakem nepoužívá (ve folklóru má uvedení určité funkce vždy své opodstatnění a také, jak uvidíme dále, žádná z pohádek o Bruncvíkovi tento detail neuvádí).

Kronika o Bruncvíkovi prokázala navzdory své hybridnosti

a umělecké nevyváženosti velkou životaschopnost. Nepochybně k tomu přispěla vlastencká idea skladby a "otevřená konotativnost" jejích alegorií (viz pozn. 5), která umožňovala naplnit dílo novými, dobově aktuálními významy. Méně vzdělané čtenářstvo měšťanských a pololidových vrstev, kterého postupem doby přibývalo, poutala k Bruncvíkovi především jeho dějová osnova. Její pohádkový charakter byl těmto čtenářům tradičně blízký. Lze říci, že čím více se skladba vzdalovala literárnímu prostředí a pronikala do nižších společenských vrstev, tím zřetelnější bylo tíhnutí k epickému jádru a pohádkovým prvkům, jak to dokazují četné verze původní skladby.

Změny, kterých doznalo zpracování Kroniky O Bruncvíkovi v lidovém prostředí, přeznamenávají už odchylky v jejích tištěných verzích. Týkají se nejen stylistických úprav (vynechávání rýmů, zkracování popisů a líčení rytířských ctností, vypouštění alegorických jmen a zeměpisných názvů), nýbrž také zásahů do děje. Například ve verzi A₂ (důležitá pro další textový vývoj řady tisků) Bruncvík po boji se saní se ihned spřátelí se lvem, dále chybí epizoda se svítící horou Karbunkulus i závěrečná zmínka o přijetí nového erbu. Vynechána jsou také jména a popis nestvůr a epizody s Asmodey a Astrioly. Ve verzi C, zvláště oblíbené v 19. století, dochází k příznačné úpravě děje v tom, že Bruncvík nezabíjí Afriku a krále, nýbrž jen posádku korábu, na kterém pak prchá.

Proměna bruncvíkovské látky ve folklórním zpracování je kvalitativně jiného druhu než vývoj textu v tištěných verzích, třebaže některé změny jsou na první pohled shodné.

Lidová slovesnost látku přijala tím, že ji podrobila svým vlastním tvůrčím principům.

V Tille zařadil do Soupisu českých pohádek (I, s.109 - 114) šest zápisů vyprávění o Bruncvíkovi. Pro rozbor jsou však vhodné jen tři z nich: Kubín, Lidové povídky z českého Pokrkonoší II č. 214 a č. 231, Sedláček, Národní pohádky a pověsti z okolí Velko-meziříčského a Jihlavského ... z r. 1879. Přikrylův zápis (Pohádky a pověsti ze Záhoří z r.1895) není spolehlivý, protože je uměle upraven. Další zápisy (Peck, rukopisná sbírka valašských pohádek a Kubín, Povídky Kladské II z r. 1910) obsahují jen torza motivů z Bruncvíka a lze k nim přihlížet pouze jako k doplňujícím ilustracím.

Rozbor uvedených lidových pohádek sleduje jejich syžet z hlediska morfologického členění kouzelné pohádky, a to ve srovnání s pohádkovou osnovou literárního textu o Bruncvíkovi.

M o r f o l o g i c k ý r o z b o r p o h á d e k o B r u n c v í k o v i .

L. Kubín II, č. 231

Podle výskytu funkce škůdcovství obsahuje pohádka dva sledy. V prvním Bruncvík získává obvyklým způsobem lva: oznamuje své ženě touhu po dobytí znaku a odchází (a,↓). Pomůže zápasícímu lvu a lev ho doprovází (D,E,F). Motiv pustého ostrova je vynechán. Bruncvík se lva nejdříve bojí a chce mu na lodi ujet, ale lev za ním skočí a dopolou se opaří (náznak etiologického výkladu lví fyziognomie). II. sled se opírá o pozůstatek funkcí nuceného sňatku a osvobození: po příplutí na ostrov nabízí hradní pán

Bruncvíkovi svou dceru, Jedná se o převzatý a modifikovaný motiv z Kroniky, který vzhledem k dalšímu ději obsahuje funkci škůdcovství A (věznění). Dívka ukáže Bruncvíkovi kouzelný meč (modifikace funkcí dárce -D,E,F). Bruncvík zkouší na zvířatech jeho moc (předběžný boj - H,I). Škůdcovství se plně projeví, když je Bruncvík nucen k svatbě (A). Mečem všechny zahubí a vrátí se domů (H,I,K). Po návratu si dává do znaku lva (K-w).

Těžiště pohádky vzniklo pod vlivem té části Kroniky o Bruncvíkovi, která v pohádkové osnově skladby představuje III. sle (překonávání překážek při návratu). Pohádková osnova lidové verze se tak rozpadá na dvě volně spojené části, které spolu funkčně nesouvisí. V prvním sledu je sice získán pompeník, ale v dalším vyprávění se jeho funkce nerealizuje (místo ní je získání nového kouzelného prostředku). V tom se pohádka shoduje se vztahem II. a III. sledu v Kronice (srov. výše). Dále se literární vliv projevuje pouze vnějšími shodami (motiv znaku, strach před lvem, hrad na ostrově).

Sedláček I, č. 31

V pohádce není získání lva motivováno nedostatkem (touha po znaku - a), nýbrž je částí úvodu, v němž se král vrací z války ke své ženě. Přitom ho zadrží i s vojskem Magnetová hora, z níž ho odnese, zašitého do kůže, drak. Tuto část je třeba považovat za expozici, v níž vyniká funkce přemístění G. První série funkcí začíná až setkáním se lvem, který bojuje se saní (D,E,F). Motiv vztahu krále a lva je rozvedena poněkud obměněn, přičemž pocit strachu

ze lva není nijak zvlášť zdůrazněn. Ucelený sled pohádkových funkcí začíná královým příchodem na čarodějův hrad, kde je zakletá princezna (B,A). Ukazuje králi kouzelný meč a ten ho vymění - Zde je stejná asimilace funkcí osoby postiženého a dárce, jako je tomu v Kronice (D,E,F). Tam se však jedná o hluchou funkci, zatímco zde král použije darovaného meče k přemožení škůdce (H,I,K). Král odmítne dívku a odejde. (negativní naplnění funkce odměny - neg.w).

Děj dále pokračuje modifikovanou epizodou z Kroniky (setkání s ďábelskými Asmodey), kterou je třeba považovat za samostatný sled, třebaže hlavní funkce (a-věznění) a vysvobození pomocí meče (H,I,K), jsou jen naznačeny a velmi stručně uvedeny. III. sled, uzavřený a propracovaný, obsahuje seznámení krále s neštěstím (drak požaduje princeznu -B,A), královo rozhodnutí vysvobodit ji (C), odchod za drakem a vítězný boj s pomocí lva (H,I,K). Obsah tohoto sledu naznačuje původní formu části syžetu, který byl východiskem bruncvíkovské látky a který je v Kronice transformován do podoby boje s Baziliškem o Afriku. Závěr obsahuje sérii funkcí spjatých s nároky nového ženicha hrdinovy ženy, znamení, poznání a setkání se ženou.

S vlivem literární tradice se tato pohádka vyrovnává především v tématu osvobození dívky z čarodějovy moci. Po stránce obsahové zde došlo ke kontaminaci dvou motivů z Kroniky: věznění čarodějem - drakem (srov. nestvůra Bazilišek) a objevení divotvorného meče. V základním syžetu je tato část z hlediska propojení funkcí sice opět volnou vsuvkou, ale uspořádání a realizace jejích funkcí odpovídá zákonitostem kouzelné pohádky. Vliv Kroniky je patrný ještě v charakteristice

čaroděje (jeho schopnost měnit se v jakékoliv zvíře ukazuje k nestvůrám krále Olibria a v motivu Asmodeů. Literární vliv porušil pohádkovost úvodu, v němž sice nechybí motiv magnetické hory, ale zato absentuje motiv pro kouzelnou pohádku klíčový - škůdcovství nebo nedostatek,

Kubín II, č. 214

Posloupnost funkcí v této verzi je zcela shodná s tou částí pohádkové osnovy Kroniky o Bruncvíkovi, kterou jsme označili jako základní syžet této látky. Lidová pohádka ještě naznačuje další děj, kterým původně tento typ syžetu pravděpodobně pokračova: po vítězném boji s drakem hrdina nezískává dívku hned, nýbrž musí ještě vykonat těžké úkoly a vyrovnat se s nepravým hrdinou. Zde zůstává jen torzo motivů a obyvatel lesní chaloupky, k němuž Bruncvík přichází. Jejich obsah je však tak nezřetelný, že nemohou naplnit určité funkce a samostatný pohádkový sled. Teprve v závěru vyprávění se objevuje typická pohádková série závěrečných funkcí (chystaná svatba s nepravým hrdinou L, Bruncvík v přestrojení dává znamení Q, nepravý hrdina je odhalen Ex, svatba a lev do znaku w-K).

Literární vliv je patrný především z motivu erbu a dále se projevuje znaky, které se v lidovém prostředí staly patrně určitým klišé: pustý ostrov jako překážka v cestě, její překonání zašitím hrdiny do kůže, snaha ujet lvovi na voru. O stabilizaci těchto prvků v lidovém vyprávění svědčí i známky, obsahující jen část bruncvíkovské látky, a sice právě tyto motivy.

Z rozboru lidových pohádek o Bruncvíkovi a sledování výskytu funkcí kouzelných pohádek v těchto textech vyplývá, že žádná z analyzovaných pohádek neobsahuje jiné syžety, než Kronika o Bruncvíkovi. Zároveň však žádná z pohádek není identická s literárním textem a jeho verzemi.

Pohádky čerpají z Kroniky o Bruncvíkovi to, co sama tato skladba kdysi přejala z folklórní tradice. Způsob jejich podání se orientuje především k fabulační osnově, tvořené funkcemi kouzelné pohádky. Motivace, projevy hrdinova charakteru a jiné atributy se řídí jen touto osnovou, tak, jak je to vlastní kouzelné pohádce. To, v čem Kronika o Bruncvíkovi přesahuje zásady folklórního žánru, nebo je dokonce porušuje, to pohádkové verze nepřijímají (např. řešení motivu odměny za osvobození dívky).

Z pohádek zmizela alegorie a idea rytířství spolu s jejich formálními projevy (nefunkční motivy, rozvleké popisy atd.). Z ideových záměrů skladby přežívá jen někde připomínka erbu.

Motivy, které jsou vázány na funkce, dostaly v pohádkách většinou jinou podobu i jiné pořadí v ději. -Bruncvíkovo vysvobození Afriky má v pohádkách kanonickou formu boje s drakem o princeznu, jinde nastala kontaminace téhož motivu (srov. Sedláček). Jiné prvky se stabilizovaly a opakují se jako klišé. Analyzované pohádky se navzájem odlišují nejen stavbou děje, nýbrž především způsobem, jakým se vyrovnávají s literárními vlivy (srov. rozdíly mezi Kubínovými záznamy č. 214 a 231).

Přesto je zřejmé, že funkce, které vytvářejí schéma pohádek o Bruncvíkovi, je shodné se schématem folklórního

syžetu, z něhož byla odvozena pohádková osnova literárního Bruncvíka.

Počátek i konec oblouku, který tvoří čtyři stovky let trvající textový vývoj Kroniky o Bruncvíkovi, se schází v jediném bodě. Potvrzuje tak existenci specifických uměleckých principů folklórní slovesnosti, třebaže identita folklórní tvorby byla narušena historickým vývojem společnosti i literatury.

Poznámky

- 1) Rozbor Kroniky o Bruncvíkovi a sledování jejích vztahů k folklóru se opírá o výklad textového vývoje skladby v historických souvislostech, který je částí práce J. Kolára Česká zábavná próza 16. století a knížky lidového čtení, Rozpravy ČSAV., 1960.
- 2) P. Bogatyrev, Souvislosti tvorby, Praha 1971.
- 3) V. Propp, Morfológia rozprávky, Bratislava 1971.
- 4) Nasvědčuje tomu především motiv zašití do kůže, který se vztahuje k velice starým představám o posmrtném životě (zašívání nebožtíků do kůže). Pohádky tuto představu přejaly a transformovaly do různých podob, které představují častý motiv přemísťování hrdiny (létající koně, jiné cesty vzduchem apod.).
- 5) J. Kolár, K otázce alegorických plánů ve staročeských povídkách o Štilfrídovi a Bruncvíkovi, Strahovská knihovna 9, 1974.